

W poszukiwaniu modelu 5 edukacji włączającej

Prof. Joanna Głodkowska

Konstruowanie systemu edukacji włączającej musi łączyć się z uświadomieniem złożoności tego zadania, z uwzględnieniem jego wielorakich warunkowań oraz z przewidywaniem oczekiwanych i przypadkowych skutków. System edukacji włączającej musi zapewnić możliwie optymalne miejsce dla osób z niepełnosprawnością i ich rodzin/opiekunów jako podmiotów uczestniczących w kształceniu, wychowaniu, rehabilitacji.

Idea, która jest mottem i przedmiotem niniejszych rozważań, wynika z dialektycznej teorii jedności w różności. Jeśli mówimy o jedności w zróżnicowaniu z założeniem zrealizowania tej idei w życiu, to należy myśleć o budowaniu spójnej całości edukacyjnej z jednoczesnym uwzględnieniem zróżnicowanych potrzeb i możliwości uczniów, a tym samym zróżnicowanych form kształcenia. Musimy zadbać o to, aby stworzyć warunki jedności na miarę wszystkich uczestników działań edukacyjnych. Należy przewidzieć sytuacje „trudnego dopasowania” i konsekwencje podjęcia ryzyka nieprzygotowanego włączania. Musimy założyć, że takie okoliczności nie powinny mieć miejsca w systemie, bo one nasilają zróżnicowanie, nie budując jedności – i powodują, że „ciężaru włączania” nie może udźwignąć dziecko z niepełnosprawnością i uczeń sprawny, że z tą sytuacją nie może poradzić sobie nauczyciel, nie może sobie poradzić szkoła i nie może jej niekiedy zaakceptować nieprzygotowana społeczność lokalna.

Nie wyciszajmy naszej czujności w sytuacji, gdy spełniliśmy zadanie, gdy mamy poczucie, że pomyślnie wprowadziliśmy edukację włączającą, bo włączanie to proces zależny od uczestników, a oni zmieniają się, rosną, dojrzewają i mniej lub bardziej pomyślnie spełniają nowe zadania.

Niepełnosprawność jest poważnym problemem społecznym, gdyż 12% społeczeństwa to osoby niepełnosprawne, ponad 40% tych osób żyje na wsi i w małych miasteczkach (zazwyczaj bez rehabilitacji). Dziś możemy przyznać, że wiek XX to czas budowania humanistycznego myślenia o niepełno-

sprawności i o osobach niepełnosprawnych. Weszliśmy w wiek XXI nie tylko z ideą normalizacji środowisk życia i integracji osób niepełnosprawnych, ale i z ideą włączania, pełnego uczestniczenia osób niepełnosprawnych w życiu społecznym.

Aktualny obraz osoby niepełnosprawnej budowany jest na modelu jej rozwoju i wskazuje na znaczenie kompetencji, aktywności, samookreślenia, normalizacji i niezależności¹. Podkreśla się, że różnice nadają sens byciu razem i wyznaczają dążenie do jedności mimo istniejących różnicowań. Ważne jest jednak, by idea jedności mimo różnic była uznawana i spełniana w życiu. To spełnienie dopiero nadaje realne wymiary integracji, normalizacji, uznawania praw osób niepełnosprawnych. Zaprzeczanie tej idei to rozpatrywanie bytowania jako dzielenia na sprawnych i niepełnosprawnych, wykluczania słabych i bezbronnych, tworzenia i utrwalania stereotypów i uprzedzeń. Dziś już nie dzielimy, ale chcemy łączyć, nie rozpoznajemy tylko ograniczeń wynikających z niepełnosprawności, ale poszukujemy możliwości i sił rozwojowych, zaprzeczamy stereotypom, by budować rzetelny wizerunek osoby niepełnosprawnej, która chce i może być osobą użyteczną społecznie. Budujemy przestrzeń wokół osoby z niepełnosprawnością i staramy się jej nadać tak ważne cechy, jak: skoncentrowana na osobie przestrzeń wzmacniająca, dynamiczna, kompleksowa, poszukująca, zapraszająca przestrzeń plastyczna oraz przestrzeń optymistyczna zarówno w atmosferze, jak i przewidywaniu sukcesu osoby niepełnosprawnej i osób jej towarzyszących².

Włączanie – złożenia ogólne

Włączanie można rozumieć jako celowy, systematyczny, zorganizowany proces społeczny. Włącza-

¹ Głodkowska J. *Wizerunek osoby z upośledzeniem umysłowym na początku XXI wieku w refleksji pedagoga specjalnego*, Roczniki Pedagogiki Specjalnej, nr 12/13, Wydawnictwa APS, Warszawa 2002.

² Głodkowska J. *Przestrzeń rehabilitacyjna w otoczeniu osób z niepełnosprawnością intelektualną – ujęcie koncepcyjne*, Ruch Pedagogiczny, nr 5-6, 2003.

nie to idea przełamania stereotypów dotyczących osób z niepełnosprawnością. Włączanie to wprowadzanie osób z niepełnosprawnością w najmniej ograniczające (najmniej restrykcyjne) środowisko, a zatem środowisko, które najbardziej sprzyja rozwojowi, przez zapewnienie:

- wymagań dopasowanych do możliwości,
- spełniania zadań rozwojowych, dających satysfakcję,
- doświadczania poczucia rozwoju, akceptacji i pozytywnych postaw społecznych,
- poczucia zadowolenia, pomyślności życiowej, jakości życia na miarę potrzeb i możliwości.

Włączanie to także nowy system pedagogiczny, który wymaga daleko idących zmian wnikających także w samą koncepcję edukacji, jej organizację, miejsce i role poszczególnych uczestników tego procesu, a także w możliwość oceny skuteczności przeprowadzonych zmian strukturalnych, organizacyjnych, programowych.

Założenia systemowe

1. Złożony i odpowiedzialny proces włączania wymaga uzasadnionego organizacyjnie i merytorycznie budowania oferty edukacyjnej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej.
2. Istnieje konieczność aktywnego kreowania polityki edukacyjnej przez władze lokalne, w tym opracowania pełnej, całościowej procedury strategicznej wprowadzania edukacji włączającej.
3. Formy segregacyjne i niesegregacyjne należy traktować jako wzajemnie się uzupełniające.
4. Idea szkoły dla wszystkich może mieć wiele imion i w tej różnorodności dopiero zapewniać spełnianie specjalnych, indywidualnie zróżnicowanych potrzeb edukacyjnych.

Założenia podmiotowe

1. Edukacja dzieci niepełnosprawnych powinna być przygotowaniem do takiego życia, jakie będą w stanie podjąć.
2. Ważne są rzeczywiste, a nie iluzyjne drogi wyjścia z niepełnosprawności.
3. Ważna jest zmiana zasady edukacyjnej „każdemu to samo” na zasadę „każdemu to, co dla niego właściwe”.
4. Włączanie nie może prowadzić do skazania na samotność.
5. Włączanie nie może ujednolicać i oferować każdemu tego samego (także w rozumieniu zasady,

że wszyscy uczniowie niepełnosprawni mogą uczyć się w szkołach ogólnodostępnych).

Próba zdefiniowania istotnych terminów

Jak wyżej zasygnalizowałam, edukację w perspektywie włączającej można postrzegać z punktu widzenia dialektycznej teorii jedności w różności. Realizacja tej idei dotyczy co najmniej trzech poziomów: środowiska lokalnego, placówki edukacyjnej, ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

W ten sposób wyodrębnione poziomy procesu opieki, nauczania i wychowania ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi pozwalają podjąć próbę zdefiniowania istotnych pojęć: włączanie, włączanie edukacyjne, edukacja włączająca.

Na poziomie otwartego środowiska społecznego:

Włączanie to złożony proces zapewnienia osobie niepełnosprawnej możliwości spełniania zadań rozwojowych, funkcjonowania w większej społeczności i poczucia przynależności do niej.

Na poziomie strategii systemu edukacyjnego:

Włączanie edukacyjne to strategia zapewnienia uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi dostępu do szkół ogólnodostępnych, lokalnych placówek oświatowych, z uwzględnieniem środowiska indywidualnie dopasowanego i jak najmniej ograniczającego rozwój ucznia z niepełnosprawnością.

Na poziomie oddziaływań edukacyjnych:

Edukacja włączająca to proces wspólnego kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi z ich zdrowymi rówieśnikami, przy jednoczesnym zapewnieniu poczucia przynależności do społeczności szkolnej i zapewnieniu koniecznego dla nich wsparcia (technicznego, metodycznego, psychospołecznego, organizacyjnego) wynikającego z niepełnosprawności.

Te trzy poziomy i próbę ich wstępnych definicji można analizować operacyjnie. Na poziomie pierwszym konieczna jest koordynacja działań, bezpośrednio realizowana przez odpowiednie organa władz lokalnych. Na tym poziomie podstawą jest rzetelna diagnostyka problemu niepełnosprawności, a także rzetelna ewaluacja skuteczności realizacyjnej systemu włączania edukacyjnego. Poziom drugi to realizacja edu-

kacji włączającej w każdej zaangażowanej w proces placówce, i tu uwaga musi być skierowana na przygotowanie organizacyjne, merytoryczne, metodyczne, kompetencyjne środowiska szkolnego, także z założeniem konieczności systematycznej ewaluacji procesu. Na poziomie trzecim, ale wyznaczającym pozostałe poziomy systemu, powinna być szczegółowo, rzetelnie i wnikliwie rozważana sytuacja każdego ucznia z niepełnosprawnością i jego środowiska rodzinnego, a także środowiska rówieśniczego, w którym realizowany jest proces wspólnego kształcenia.

Podmiotowymi uczestnikami procesu włączania, włączania edukacyjnego oraz edukacji włączającej są: uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, rodzice/opiekunowie, nauczyciele, inni specjaliści oraz środowisko rówieśnicze i społeczne środowisko lokalne. Realizacja edukacji włączającej powinna zapewnić każdemu podmiotowi tego procesu korzystne warunki funkcjonowania. Uczeń z niepełnosprawnością powinien w tym układzie edukacyjnym spełniać swoje specjalne potrzeby rozwojowe. Uczeń sprawny powinien mieć zagwarantowane warunki rozwoju we wszystkich sferach: intelektualnej, emocjonalnej, społecznej. Rodzice powinni znaleźć w tym systemie kompetentne wsparcie w decydowaniu o losach swojego dziecka niepełnosprawnego. Rodzice dzieci sprawnych powinni mieć pewność, że w tym systemie edukacyjnym dziecko nie traci, ale może również rozwojowo zyskać. Nauczyciele powinni rozwijać swoje kompetencje pedagogiczne i terapeutyczne. Inni specjaliści powinni mieć poczucie skutecznego zaangażowania w diagnostykę, poradnictwo, rehabilitację zawodową i społeczną, która spełnia zamierzony cel – zapewnia edukację, która stwarza szansę osiągnięcia przez osoby niepełnosprawne poczucia życiowej pomyślności.

Projekt systemu włączenia edukacyjnego – edukacji włączającej

Proponowany system edukacji włączającej obejmuje podstawowe elementy istotne w procesie włączania, włączania edukacyjnego i edukacji włączającej.

Podstawowym założeniem operacyjnym tego systemu jest uznanie potrzeby powstania organu koordynującego te, tak złożone, działania edukacyjne, który obejmowałby całość zadań wdrożeniowych systemu edukacji włączającej w danym środowisku lokalnym (powiat/gmina). Organ ten powinien być powołany przy Biurze/Wydziale Edukacji samorządu lokalnego i skupiać jednostki odpowiedzialne za najważniejsze aspekty systemu

edukacji włączającej: diagnozę, edukację, zatrudnienie, stąd proponowana nazwa: Centrum Diagnozy, Edukacji, Zatrudnienia.

Główne zadania centrum polegałyby na:

1. Koordynowaniu działań jednostek lokalnych, realizujących zadania podstawowych etapów systemu edukacji włączającej.
2. Inicjowaniu zadań istotnych dla poszczególnych etapów edukacji włączającej.
3. Organizowaniu konsultacji, szkoleń oraz ewaluacji systemu, inicjowaniu współpracy między placówkami oświatowymi specjalnymi i ogólnodostępnymi.
4. Centrum powinno zatrudniać osoby wykwalifikowane, z umiejętnościami inicjowania, realizowania i koordynowania działań na poszczególnych etapach systemu:

Etap I. Rozpoznanie wstępne:

- rozpoznanie problemu niepełnosprawności w środowisku lokalnym,
- rozpoznanie potrzeb edukacyjnych, rehabilitacyjnych,
- diagnoza skali potrzeb społecznych, liczby i kwalifikacji specjalistów, struktury i formy pomocy, zasobów własnych i innych,
- przewidywanie możliwości zapewnienia warunków realizacji systemu wsparcia.

Instytucje wspierające te działania to: rejonowe ośrodki zdrowia, ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie, organizacje pozarządowe.

Etap II. Diagnoza (ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i środowiska rodzinnego):

- diagnoza możliwości rozwojowych,
- programy wsparcia rozwojowego, zalecenia rozwojowe,
- rozpoznanie potrzeb, diagnoza środowiska rodzinnego.

W tych działaniach uczestniczyć powinny: poradnie psychologiczno-pedagogiczne, rejonowe ośrodki zdrowia, pedagodzy, psychologowie, logopedzi w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie.

Etap III. Orzekanie i kwalifikowanie:

- orzecznictwo i kwalifikowanie ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi do zróżnicowanych form kształcenia.

Instytucje uczestniczące w tym etapie: poradnie psychologiczno-pedagogiczne, powiatowe zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności.

Etap IV. Poradnictwo:

- poradnictwo z uwzględnieniem zróżnicowanej oferty edukacyjno-rehabilitacyjnej, zróżnicowanych form kształcenia:
 - szkoła specjalna,
 - szkoła integracyjna,
 - szkoła ogólnodostępna (tu też klasy specjalne, terapeutyczne),
 - nauczanie indywidualne.

Na tym etapie istotne jest dostarczanie informacji o możliwościach edukacji w środowisku lokalnym i promowanie placówek oświatowych z punktu widzenia ich jakości edukacyjnej.

Głównym organem realizującym ten etap powinno być Biuro/Wydział Edukacji z udziałem organizacji pozarządowych.

Etap V. Edukacja:

- realizacja specjalnych potrzeb uczniów w dostosowanej indywidualnie formie kształcenia,
- realizacja specjalnych potrzeb rozwojowych uczniów podczas: zajęć dydaktyczno-wyrównawczych, zajęć specjalistycznych: korekcyjno-kompensacyjnych, logopedycznych, socjoterapeutycznych oraz innych, zajęć o charakterze terapeutycznym, zajęć rewalidacyjno-wychowawczych,
- konstruowanie indywidualnych programów rozwojowych,
- wspomaganie wychowawczej, rehabilitacyjnej, opiekuńczej funkcji rodziny.

Podkreślenia wymaga, że rozwiązania systemowe powinny oferować uczniom niepełnosprawnym różne formy edukacji w ramach zarówno kształcenia ogólnodostępnego, jak i kształcenia specjalnego.

Etap ten realizowany byłby w ośrodkach wczesnej interwencji, ośrodkach wczesnego wspomaganie, przedszkolach (ogólnodostępnych, specjalnych, terapeutycznych), szkołach (ogólnodostępnych, specjalnych, terapeutycznych).

Etap VI. Zatrudnianie, wspierane:

- doradztwo zawodowe,
- przygotowanie do pracy,
- poszukiwanie miejsc pracy na otwartym rynku.

Realizacja tego etapu wymaga skoordynowanych działań doradców zawodowych, urzędów pracy,

pracodawców, samorządowych wydziałów polityki społecznej, powiatowych zespołów do spraw orzekania o niepełnosprawności.

Etap VII. Ewaluacja:

- ocena skuteczności orzekania, kwalifikowania, edukacji, zatrudnienia,
- realizacja lokalnej polityki społecznej.

Działania ewaluacyjne dotyczyłyby osoby ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, środowiska rodzinnego i szerzej – środowiska lokalnego powiatu/gminy. Rolę koordynującą i wykonawczą działania ewaluacyjne pełniłoby Biuro/Wydział Edukacji przy współudziale organizacji pozarządowych.

Etap VIII. Konstruowanie dalszej edukacji włączającej:

Etap ten byłby realizowany przez Biura/Wydziały Edukacji przy współdziałaniu organizacji pozarządowych. Jego celem jest formułowanie dalszych wskazań służących modyfikacji systemu i wprowadzanie zmian zapewniających optymalne warunki przebiegu włączania edukacyjnego i edukacji włączającej.

Budując koncepcję systemu edukacji włączającej, należy rzetelnie zadbać o to, aby humanistyczna idea włączania zrealizowała się w zapewnieniu każdemu tego, co dla niego właściwe, a także w uznaniu, że indywidualne zróżnicowanie uczniów z niepełnosprawnością wymaga edukacji w formach zróżnicowanych – szkoła dla uczniów niepełnosprawnych nie musi mieć jednego imienia.

Bibliografia

1. Głodkowska J. *Przestrzeń rehabilitacyjna w otoczeniu osób z niepełnosprawnością intelektualną – ujęcie koncepcyjne*, *Ruch Pedagogiczny*, nr 5-6, 2003.
2. Głodkowska J. *Wizerunek osoby z upośledzeniem umysłowym na początku XXI wieku w refleksji pedagoga specjalnego*, *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, nr 12/13, Wydawnictwa APS, Warszawa 2002.

Autorka jest dyrektorem Instytutu Pedagogiki Specjalnej Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie
